

Piotr Obacz\*

## Entropia polityczna w przestrzeni międzynarodowej a czynniki powstrzymujące zwiększanie politycznego nieładu i postępowanie dezintegracji. Zarys problemu\*\*

### Political Entropy in an International Realm, and the Factors Preventing the Increase of Political Disorder and the Progress of Disintegration. Outline of the Problem

STUDIA I ANALIZY

**Słowa kluczowe:** dezintegracja, entropia polityczna, instytucje międzynarodowe, porządek międzynarodowy, stosunki międzynarodowe

**Keywords:** disintegration, international institutions, international order, international relations, political entropy

**Abstrakt:** Celem opracowania jest określenie i skatalogowanie czynników powstrzymujących entropię polityczną w przestrzeni międzynarodowej – naturalną tendencję do zwiększania się nieładu i postępowania dezintegracji w skali globalnej. W pierwszej części artykułu obszernie zreferowano, jak druga zasada termodynamiki – prawo entropii bywają wykorzystywane przez badaczy społecznych do tłumaczenia interesujących ich zjawisk, i na podstawie dostępnego piśmiennictwa naukowego, sformułowano metaforę entropii politycznej. Następnie, w drugiej części artykułu, wykorzystano tę metaforę jako płaszczyznę do identyfikacji, wyeksponowania i sklasyfikowania czynników, które – w ocenie autora – istotnie przyczyniają się do wyhamowania bądź powstrzymywania entropii w przestrzeni międzynarodowej. W komentarzach i konkluzjach zinterpretowano te czynniki z perspektywy instytucjonalnej, podkreślając znaczenie instytucjonalizacji dla regulacji

\* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6397-2569>, dr, politolog, teoretyk polityki, adiunkt w Katedrze Historii Polskiej Myśli Politycznej w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek władz Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych i oddziału krakowskiego PTNP, członek IPSA (RC 16 i RC 33). E-mail: piotr.obacz@uj.edu.pl

\*\* Autor pragnie podziękować dr hab. Brygidzie Kuźniak, prof. UJ (Uniwersytet Jagielloński, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Prawa Międzynarodowego Publicznego) i prof. Jonathanowi H. Jiangowi (California Institute of Technology, NASA Jet Propulsion Laboratory) za konsultacje merytoryczne dotyczące wybranych aspektów artykułu.

*i stabilizacji stosunków międzynarodowych i dla tworzenia porządku międzynarodowego – antytezy entropii politycznej.*

**Abstract:** *The aim of the article is to define and catalog the factors preventing political entropy in an international realm – natural tendency of increasing of disorder and progressing of disintegration in global scale. In the first part of the paper, the author extensively referred on how the second law of thermodynamics – the law of entropy are used by social scientists for explanation of phenomena of their interest, and on the basis of available scientific literature, the metaphor of political entropy was formulated. Subsequently, in the second part of the article, this metaphor was used as a framework for identification, highlighting and classification of those factors, which – in the author's opinion – significantly contribute to the slowdown or stopping entropy in an international realm. In the commentaries and conclusions, those factors were interpreted from the institutional perspective, stressing the importance of institutionalization for regulation and stabilization of international relations, and for creation of international order – the anti-thesis of political entropy.*

## **Wprowadzenie**

Celem niniejszego opracowania jest określenie i skatalogowanie czynników powstrzymujących entropię polityczną w przestrzeni międzynarodowej – naturalną tendencję do zwiększania się nieładu i postępowania dezintegracji w skali globalnej. W pierwszej części artykułu obszernie zreferowano, jak druga zasada termodynamiki – prawo entropii bywają wykorzystywane przez badaczy społecznych do tłumaczenia interesujących ich zjawisk, i na podstawie dostępnego piśmiennictwa naukowego, sformułowano metaforę entropii politycznej. Następnie, w drugiej części artykułu, wykorzystano tę metaforę jako płaszczyznę do identyfikacji, wyeksponowania i sklasyfikowania czynników, które – w ocenie autora – istotnie przyczyniają się do wyhamowania bądź powstrzymywania entropii w przestrzeni międzynarodowej. W komentarzach i konkluzjach zinterpretowano te czynniki z perspektywy instytucjonalnej, podkreślając znaczenie instytucjonalizacji dla regulacji i stabilizacji stosunków międzynarodowych i dla tworzenia porządku międzynarodowego – antytezy entropii politycznej. Ze względu na swój przedmiot, artykuł wpisuje się w nurt refleksji teoretycznej nad zjawiskiem integracji – dezintegracji – reintegracji, problematem, który stał się obiektem rozważań podczas V Ogólnopolskiego Kongresu Politologii (21–23 września 2022 roku, Wrocław) w panelu zainicjowanym i prowadzonym przez prof. dr hab. Mirosława Karwata.

Przedstawiony w artykule opis teoretyczny ujmuje określone czynniki w ich wymiarze realnym – jest więc zakorzeniony w obserwacji rzeczywistości

i jej tylko dotyczy. Starano się, by interpretacja zjawisk międzynarodowych nie zbliżała się do spekulacji, oraz by dochować wierności ścisłym kryteriom przygotowywania opisów teoretycznych. Przedstawiony obraz teoretyczny spełnia wymóg formułowania twierdzeń ogólnych. Trzeba jednakże podkreślić, że dotyczy on aktualnych uwarunkowań międzynarodowych, a zatem opisuje czynniki, które jawią się jako istotne „tu i teraz”. Nie jest ów opis ani abstrakcyjny, ani nie odwołuje się do historii stosunków międzynarodowych, lecz do układu międzynarodowego takiego, jakim jest obecnie; nie pozwala również – jak się wydaje – na zbyt daleko idące predykcje dotyczące przyszłości. Mimo to, dzięki ogólności twierdzeń, uwzględniającej obecne uwarunkowania międzynarodowe oraz obecny kształt społeczności międzynarodowej i sposoby jej funkcjonowania, można dzięki zaoferowanemu opisowi teoretycznemu formułować pewne hipotezy dotyczące przyszłości<sup>1</sup>.

Niniejsze opracowanie nosi w istocie cechy analizy meta-teoretycznej, bowiem zaprezentowany w nim wywód nie wynika z którejkolwiek teorii stosunków międzynarodowych – nie jest przez nie ukierunkowany, zgodnie z charakterystycznymi dla nich układami kategoryjnymi, schematami interpretacyjnymi i akcentami naukowymi; wnioski z dokonanej tu analizy nie są pochodną teorii realistycznej, liberalnej, konstruktywistycznej lub innej teorii stosunków międzynarodowych. Opis (meta)teoretyczny, jaki zaprezentowano w tym artykule jest ponad tymi teoriami i nie faworyzuje żadnej z nich, co ma tę „naturalną” wartość, że określa taką (meta)teoretyczną formułę, która z powodzeniem może być wykorzystywana i zarazem weryfikowana w dowolnych badaniach nad stosunkami międzynarodowymi. Dotyczy ona bowiem kwestii fundamentalnych dla polityki światowej (choć, jak wiadomo, trudno o *consensus* dotyczący tego, co jest fundamentalne – zwłaszcza jeśli brakuje refleksji meta-teoretycznej, wykraczającej poza pryzmaty wynikające z określonych teorii stosunków międzynarodowych)<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Przykładem takiej hipotezy może być np. Romana Kuźniara koncepcja (czy też supozycja lub hipoteza właśnie) „porządku światowego”, który – jeśli obecny porządek międzynarodowy przetrwa, a strukturyzujące go standardy międzynarodowe, normy polityczne i prawo międzynarodowe publiczne będą trwać, rozwijać się, będą umacniane, właściwie upowszechnione i zinstytucjonalizowane – może być kolejnym „ewolucyjnym” krokiem rozwojowym społeczności międzynarodowej i ładu międzynarodowego. Zob. R. Kuźniar, *Porządek międzynarodowy w perspektywie ontologicznej*, [w:] S. Sulowski (red.), *Nauki o polityce 2.0. Kontrowersje i konfrontacje*, Warszawa 2018, s. 176 oraz R. Kuźniar, *Porządek międzynarodowy. Perspektywa ontologiczna*, Warszawa 2019, s. 9.

<sup>2</sup> Por. P. Katzenstein, R. Sil, *Eclectic theorizing in the study and practice of international relations*, [w:] Ch. Reus-Smit, D. Snidal (red.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford 2010, s. 110.

Z dostępnych teorii stosunków międzynarodowych nie wynikają ustalenia teoriopolityczne przedstawione w niniejszym opracowaniu. Jest to zatem dopiero wstęp do dalszych badań.

## **Wykorzystanie drugiej zasady termodynamiki – prawa entropii w naukach społecznych. „Entropia polityczna” jako metafora poznawcza w nauce o polityce**

Choć „koncepcja entropii (...) jest bardziej zrozumiała poza domeną termodynamiki”<sup>3</sup>, wprawdzie konieczne jest przystępne objaśnienie terminu „entropia” właśnie w odwołaniu do fizyki.

Entropia stanowi miarę nieuporządkowania układu. Zgodnie z drugą zasadą termodynamiki, w układzie izolowanym lub zamkniętym entropia nie może maleć – wraz z upływem czasu, w każdym tego rodzaju układzie entropia będzie rosła. Entropia jest procesem naturalnym i nieodwracalnym – w praktyce, w rzeczywistości fizycznej, chaos zawsze będzie rosł, uporządkowanie jest stanem względnym i w sensie fizycznym zawsze „ustępuje” entropii. Prawo entropii dotyczy wszechświata – rozpatrywanego zarówno w skali makro, jako mikroskopijnej. Naturalnie, jako że świat ludzki jest rzeczywistością fizyczną, entropia dotyczy również tego świata i zachodzących w nim procesów – nie może być inaczej. Ilość energii we wszechświecie jest stała, zaś entropia zawsze rośnie. Energia i materia ulegają w sposób ciągły rozproszeniu, co oznacza, że każde ich skoncentrowanie przebiega w kierunku coraz mniejszego skoncentrowania – w kierunku nieuporządkowania, czy też – używając bliższej nam terminologii – chaosu<sup>4</sup>. „Zasada ta stosuje się do wszystkiego, co nas otacza. Zostawione same sobie rzeczy nie wykazują tendencji do coraz to bardziej uporządkowanego stanu”<sup>5</sup>, lecz przeciwnie – zmiernają do stanu nieuporządkowanego<sup>6</sup>.

Tym, co jest równie istotne – tym ważniejsze dla przedstawionych w niniejszym opracowaniu rozważań teoretycznych – jest to, że każde uporządkowanie

<sup>3</sup> R.L. Schweller, *Entropy and the trajectory of world politics: why polarity had become less meaningful?*, «Cambridge Journal of International Affairs» 2010, vol. 23, nr 1, s. 147.

<sup>4</sup> J. Rifkin, T. Howard, *Entropia. Nowy światopogląd*, Katowice 2008, s. 54–55.

<sup>5</sup> Tamże, s. 59.

<sup>6</sup> Więcej zob. np. P. Atkins, *The Laws of Thermodynamics: A Very Short Introduction*, Oxford 2010; A. Ben-Naim, *Entropy and the Second Law. Interpretation and Misinterpretation*, Toh Tuk Link, Singapore 2012; A. Ben-Naim, *Entropy demystified: the second law reduced to plain common sense*, Toh Tuk Link, Singapore 2007; A. Ben-Naim, *Information, Entropy, Life and the Universe. What We Know and What We Do Not Know*, Toh Tuk Link, Singapore 2015; G. Jerkins, *What is Entropy. Common Misunderstanding About Entropy*, Independently Published, 2021.

wymaga dodatkowego wkładu energii, lub mówiąc inaczej – dodatkowych impulsów i pracy, które prowadzić będą do hamowania entropii. Podczas gdy nieuporządkowanie, entropia, jest zjawiskiem domyślnym, ład, porządek to stan „sztuczny” i nietrwały, wymagający nieustannych starań na rzecz jego utrzymania. Jest to kwestia, która w świecie ludzkim ma doniosłe znaczenie. Powróci ona w niniejszym wywodzie w kolejnej części artykułu.

Ogólnie rzecz biorąc, wykorzystanie prawa entropii nie ogranicza się jedynie do fizyki. Część badaczy, choć niestety wciąż niewielu, stosowało zasadę entropii w badaniach z zakresu teorii informacji (bodaj najważniejszy obszar, na gruncie którego entropia była wykorzystywana), politologii (w tym w badaniach nad stosunkami międzynarodowymi), biologii, czy psychologii – niestety jednak nierzadko odwołując się do mniej lub bardziej arbitralnych definicji i interpretacji entropii. Natomiast wyraźnym rysem wykorzystywania entropii w naukach społecznych jest łączenie tego zjawiska z dezorganizacją, dezintegracją, rozpadem, rozkładem, chaosem, anarchią – co znajduje mocne podstawy i jest interpretacją zasadniczo słuszną.

Na poziomie dyskursu politycznego (o polityce) i wypowiedzi publicystycznych, a także wypowiedzi popularno-naukowych pojęcie entropii jest wykorzystywane relatywnie często, by obrazowo opisać polityczne sytuacje problemowe, rozkład lub rozpad jakiejś wspólnoty (nawet gdy do tego daleko), pogarszanie się stosunków politycznych, kryzysy demokracji<sup>7</sup>. Natomiast na gruncie nauki – nauk społecznych, pojęcie entropii jest wykorzystywane wciąż bardzo rzadko<sup>8</sup>; jeszcze rzadziej prowadzone są ścisłe badania nad entropią w życiu społecznym i politycznym. Istnieją jednak znaczące wyjątki, o których warto wspomnieć.

<sup>7</sup> Zob. np. D. Talamantes, *Political Entropy. Is Democracy Lost?*, «Economy & Politics», 3.08.2016, <https://www.meer.com/en/20876-political-entropy> (6.01.2023); Q. Haider, *Political entropy: monarchy to "mobocracy"*, «The Daily Star», 21.12.2013, <https://www.thedailystar.net/political-entropy-monarchy-to-mobocracy-3272> (6.01.2023); L. Navasardyan, *The Second Law of Thermodynamics and Democracy*, „LinkedIn”, 3.05.2018, <https://www.linkedin.com/pulse/second-law-thermodynamics-democracy-dr-lusine-navasardyan> (6.01.2023); R. Piłat, *Entropia w małej demokracji*, «Res Publica Nowa» 1994, nr 4, [w:] H. Domański, A. Ostrowska (red.), *Publicystyczny komentarz socjologów: analizy, polemiki, wywiady*, Warszawa 2006, [https://rcin.org.pl/Content/212215/WA004\\_179977\\_U85965\\_Pilat-R-Entropia-w-malej.pdf](https://rcin.org.pl/Content/212215/WA004_179977_U85965_Pilat-R-Entropia-w-malej.pdf) (6.01.2023); P. Bujalski, *Entropia państwa – bezład i nieuporządkowanie*, obywatel.net, kwiecień 2018, <https://obywatele.news/entropia-panstwa-bezlad-i-nieuporzadkowanie/> (6.01.2023). Wśród wypowiedzi publicystycznych, przykładem szczególnym, bo faktycznie opartym na prowadzonych badaniach naukowych, jest tekst profesora Randalla L. Schwellera w «Foreign Affairs» (16.06.2014), *The Age of Entropy. Why the New World Order Won't Be Orderly*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2014-06-16/age-entropy> (6.01.2023).

<sup>8</sup> Nieco inaczej wygląda sytuacja na gruncie rozważań filozoficznych – zob. R. Janusz, *Co pojęcie entropii wniosło do filozofii?*, «Zagadnienia Filozoficzne w Nauce» 2009, vol. XLV.

Najbardziej znaczącą pozycją w tym zakresie jest *Entropia. Nowy światopogląd* Jeremiego Rifkina i Teda Howarda. Jest to opracowanie zasadniczo naukowe, ale kierowane do szerokiego grona odbiorców – *de facto* stanowi intelektualno-polityczny apel o zmianę funkcjonowania społeczeństw konsumpcyjnych oraz ekologiczny manifest, sformułowany na bazie twierdzeń naukowych; jest również postulatem zmiany paradygmatu naukowego na taki, który w większym stopniu uwzględnia prawo entropii<sup>9</sup>. Autorzy dowodzą, że drugie prawo termodynamiki – prawo entropii, jako jedna z naczelnych reguł fizyki, wywołuje „ogromne społeczne i gospodarcze implikacje”<sup>10</sup>. Rifkin i Howard dostarczają dowodów na to, że „Prawo Entropii obala teorię, że nauka i technika tworzą coraz bardziej uporządkowany świat”<sup>11</sup>. Entropia jest procesem naturalnym i nieuchronnym, nieodwracalnym. Jest miarą nieuporządkowania. Zgodnie z prawem entropii, „masa-energia mogą być przemienione tylko w jednym kierunku, to znaczy tylko ze stanu użytecznego w bezużyteczny, z dostępnego w niedostępny, z uporządkowanego w nieuporządkowany”, zaś „wszystko we wszechświecie i nieuchronnie zmierza w kierunku chaosu i rozpadu”<sup>12</sup>. Sposób, w jaki współczesne społeczeństwa funkcjonują i gospodarują – dostępną energię przetwarzając intensywnie i szybko, powoduje przyrost entropii. Naczelnym tego dowodem jest fakt, że współczesny model organizacji społeczeństw i gospodarek, pociągający za sobą wykorzystywanie dostępnych zasobów, wywołuje powiększanie się nieładu w środowisku naturalnym<sup>13</sup>.

Innymi wypowiedziami naukowymi, do których – podobnie jak w przypadku publikacji Rifkina i Howarda – autor będzie powracał w dalszej części artykułu, jest tekst Randalla L. Schwellera *Entropy and the trajectory of world politics*<sup>14</sup> oraz tekst Hannsa W. Maulla *Containing Entropy, Rebuilding the state*<sup>15</sup>. Są to wyraźne próby analizowania i wyjaśniania zmian i procesów międzynarodowych (w polu polityki światowej) w odwołaniu do drugiej zasady termodynamiki, prawa entropii. Autorzy rozważają w swych opracowaniach niezwykle istotny problem-hipotezę: jeśli systemowe, instytucjonalne ograniczenia aktorów międzynarodowych i struktury umożliwiające pokojowe współistnienie i współpracę międzynarodową słabną, entropia zawsze narasta, a „system”

<sup>9</sup> Zob. np. J. Rifkin, T. Howard, *Entropia...*, s. 19–20, 325–326.

<sup>10</sup> Tamże, s. 296.

<sup>11</sup> Tamże, s. 19.

<sup>12</sup> Oba cytaty: tamże, s. 18.

<sup>13</sup> Tamże, s. 18, 53–54.

<sup>14</sup> R.L. Schweller, *Entropy and the trajectory of world politics...*

<sup>15</sup> H.W. Maull, *Containing Entropy, Rebuilding the State: Challenges to International Order in the Age of Globalization*, [w:] A. Pfaller, M. Lerch (red.), *Challenges of Globalization: New Trends in International Politics and Society*, New York 2005.

międzynarodowy wykazuje tendencję w kierunku chaosu, przypadkowości i nieprzewidywalności zachowań. W tym kontekście, uwarunkowania międzynarodowe mają wielkie znaczenie w zakresie hamowania i niwelowania negatywnych skutków entropii.

To oczywiście nie wszystko. Warto zasygnalizować niedawną ciekawą próbę wyjaśnienia, jak demokracje muszą radzić sobie z tendencją do rozkładu, podjętą przez Roberta Drury Kinga<sup>16</sup>; Paulo Ferreira i Andreia Dionisio również podjęli temat potencjalnej użyteczności entropii do wyjaśniania pewnych aspektów społeczno-politycznych<sup>17</sup>. Nie sposób nie wspomnieć o monografii Kennetha D. Baileya *Social Entropy Theory*<sup>18</sup>. Jest to naczelny przykład wykorzystania kategorii fizycznych, związanych z zasadami termodynamiki, w tym prawem entropii, w analizie socjologicznej. Takie socjologiczne badania potwierdzają ogólną prawidłowość, że bez ciągłego podtrzymywania i rozwijania struktur i instytucji społecznych, społeczeństwa popadają w chaos, relacje społeczne ulegają rozpadowi, a cały system poddawany jest działaniu głęboko rozbieżnych sił, co powoduje – w warunkach zaniku lub braku instytucji „porządkujących” układ społeczny, a także państwo jako polityczną organizację społeczeństwa – głęboko dysfunkcjonalną i zagrażającą sytuację społeczną. Systemy społeczne wymagają więc nieustannych starań i „wkładu” w ich utrzymywanie i zmianę w pożądanym kierunku.

Od wielu lat entropia obecna jest na gruncie badań z zakresu teorii informacji. Wśród wielu opracowań z pewnością należy przywołać monografię Roberta M. Graya *Entropy and Information Theory*<sup>19</sup>. Również w badaniach ekonomicznych zdarzają się opracowania odwołujące się do kategorii termodynamicznych i prawa entropii – przykładem artykuł Julii Włodarczyk *Nierówności społeczne w ujęciu termodynamicznym*<sup>20</sup>. Z kolei Daniel Hershey włączył entropię do badań nad cyklem rozwojowym człowieka<sup>21</sup>. Tym, co jednak interesuje autora niniejszego artykułu to przede wszystkim coś, co można by nazwać „termodynamicznym spojrzeniem na politykę”, używając sformułowania Richarda D. Hughesa<sup>22</sup>.

<sup>16</sup> R.D. King, *Stating the Thermo-Entropic Limits of Substantive Democracy*, «Humanities Bulletin» 2022, vol. 5, nr 1.

<sup>17</sup> P. Ferreira, A. Dionisio, *Electoral Results: Can Entropy be a Measure of the Population Dissatisfaction?*, «International Journal of Business and Management» 2012, vol. 7, nr 4.

<sup>18</sup> K.D. Bailey, *Social Entropy Theory*, New York 1990.

<sup>19</sup> R.M. Gray, *Entropy and Information Theory*, New York 2013.

<sup>20</sup> J. Włodarczyk, *Nierówności społeczne w ujęciu termodynamicznym*, «Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy» 2009, nr 14.

<sup>21</sup> D. Hershey, *Entropy Theory of Aging Systems: Humans, Corporations and the Universe*, London 2010.

<sup>22</sup> R.D. Hughes, *A Thermodynamic View of Politics*, [https://www.csus.edu/indiv/h/hughesr/govt035/Politics\\_&\\_Energy.pdf](https://www.csus.edu/indiv/h/hughesr/govt035/Politics_&_Energy.pdf) (6.01.2023).

Jest to oczywiście rzecz budząca kontrowersje i historia naukowych debat dostarcza aż nadto na to dowodów, niemniej istnieje sporo racji w stanowisku, że społeczeństwa, grupy ludzkie, relacje społeczno-polityczne, ustroje instytucjonalne, funkcjonowanie państw i relacji międzynarodowych, nie pozostają niezależne od praw rządzących wszechświatem, praw fizyki, i „istnieje klarowna analogia” między nimi a „wzorami naszych zachowań społecznych i funkcjonowaniem systemów politycznych”<sup>23</sup>. O zakresie i ważności tej analogii można wiele dyskutować – m.in. dlatego zresztą w kolejnym akapicie zostanie wprowadzony do wyводу termin „metafora”; niemniej śladów prób stosowania w nauce takich pojęć, jak „polityczna termodynamika” i „polityczna entropia” – a zatem i prób objaśniania procesów społeczno-politycznych w odwołaniu do zasad fizycznych – jest więcej, niż mogłoby się wydawać – ich wykaz znaleźć można w jednym ze źródeł internetowych<sup>24</sup>. Nie musi to dowodzić ich słuszności i zasadności, niemniej jeśli entropia może (mogłaby) okazać się użytecznym pryzmatem badawczo-interpretacyjnym w politologii, ukierunkowującym badacza na problem ładu/nieporządku, integracji/dezintegracji, stabilności/niestabilności, należałoby wykazać pewną otwartość w jej aplikacji do badań nad rzeczywistością polityczną państwa i przestrzenią międzynarodową.

W związku z faktem, że wciąż brakuje kompleksowych badań z zakresu badań społecznych nad entropią (pomimo istotnego wkładu Rifkina i Howarda oraz Schwellera), brakuje również klarownej i pewnej, niebudzącej wątpliwości – jak to ma się w przypadku owej „analogii”, o której była mowa wcześniej – bazy teoretycznej, którą z powodzeniem mogliby wykorzystywać politolodzy, w tym teoretycy polityki i badacze zajmujący się stosunkami międzynarodowymi. Niniejszy artykuł nie jest również, niestety, próbą wypełnienia tej luki, czy też określenia mechanizmów entropii politycznej (wymagałoby to osobnego studium) – co innego jest jego celem. W związku z tym, „entropia polityczna” jest tu używana bardziej jako metafora, niż pełne przełożenie wiedzy fizycznej na rzeczywistość polityczną. Użycie terminu metaforycznie – tu jako tego, który odnosi do zjawisk dezintegracji, nieporządku, rozkładu, chaosu – nie umniejsza jego znaczenia w analizie naukowej, tu – w badaniu teoretycznym zjawisk zachodzących w przestrzeni międzynarodowej.

Zatem na gruncie niniejszego wyводу, „mamy tu więc zapożyczenie określenia z innej dziedziny lub z innego poziomu opisu zjawiska; przeniesienie

<sup>23</sup> L. Navasardyan, *The Second Law of Thermodynamics and Democracy...*

<sup>24</sup> <https://www.eoht.info/page/Political%20thermodynamics> (6.01.2023); <https://www.eoht.info/page/Political%20entropy> (6.01.2023). Oczywiście tego rodzaju źródła bywają wątpliwe, a ich użyteczność naukowa nader sporna, niemniej jednak akurat w przypadku przedmiotowego wątku próżno szukać podobnego omówienia w naukowym piśmiennictwie.



określenia odnoszącego się pierwotnie do jakiegoś zjawiska<sup>25</sup>; i jak dalej wyjaśnia Mirosław Karwat:

„(...) Chodzi o przenoszenie zastosowania danego terminu z dziedziny własności fizycznych jakichś przedmiotów (...) na dziedzinę współżycia i współdziałania między ludźmi. To jest bodaj główna dziedzina zastosowania metafor<sup>26</sup>.”

Wykorzystanie terminu „entropia polityczna”, sformułowanego na podstawie wiedzy fizycznej, stanowi oczywiste zastosowanie „termodynamicznej perspektywy” w rozważaniach politologicznych; ale wobec konieczności zachowania ostrożności w stosowaniu kategorii, terminologii i zasad fizycznych do opisu rzeczywistości ludzkiej – jakkolwiek prawa fizyki obowiązują każdego i zawsze, pozostaje użyć metafory – pozostaje oprzeć się na metaforze – metaforze rzeczywistej<sup>27</sup>, by uniknąć popadania w nieco naiwne przekonanie, że dowolny element wiedzy z jednego jej obszaru, można dowolnie i swobodnie aplikować na innym polu, albo gdy nie ma zupełnej pewności, że należy to zrobić. W niniejszym przypadku struktura metafory „entropia polityczna” jest jednak standardowa:

„Podstawowa struktura myślenia metaforycznego polega na pojmowaniu czegoś, jakiejś rzeczy, zjawiska w terminach innej rzeczy. W bardziej precyzyjny sposób mówiąc, dysponujemy dwiema domenami, domeną źródłową i domeną docelową. Ta pierwsza dostarcza nam struktury pojęciowej, dzięki której możemy w jakiś sposób pojąć domenę docelową<sup>28</sup>.”

Metafory mają liczne własności, dzięki którym wzbogacony zostaje potencjał opisowy, analityczny i wyjaśniania nauk społecznych. Jak tłumaczy Wojciech Kostecki: metafory

„pomagają zrozumieć i wyjaśnić. Ujawniają założenia, które często wolelibyśmy ukryć. Ukierunkowują nasze myślenie, kształtują postawy i działania, odzwierciedlają nagromadzone doświadczenie i sposób postrzegania świata<sup>29</sup>;

łączą również różne wątki i wymiary rzeczywistości, co mogłoby nie nastąpić, gdyby właśnie nie metaforyczne przedstawienie<sup>30</sup>. Stanowią metafory pewną formę eksperymentu myślowego<sup>31</sup>, a nade wszystko „poszerzają naszą

<sup>25</sup> M. Karwat, *O statusie poznawczym i zaletach metafor*, [w:] B. Kaczmarek (red.), *Metafory polityki*, t. 2, Warszawa 2003, s. 16–17.

<sup>26</sup> Tamże, s. 19.

<sup>27</sup> W. Kostecki, *O metaforach, polityce i politologii*, [w:] B. Kaczmarek (red.), *Metafory polityki*, t. 3, Warszawa 2005, s. 25. Zob. także W. Kostecki, *Orwell się nie mylił. Metafory, polityka i politologia raz jeszcze*, «Społeczeństwo i Polityka» 2020, nr 4, s. 149.

<sup>28</sup> P. Łukomski, *Metaforyczna struktura pojęcia działania politycznego*, [w:] B. Kaczmarek (red.), *Metafory polityki*, t. 4, Warszawa 2013, s. 28.

<sup>29</sup> W. Kostecki, *O metaforach, polityce i politologii...*, s. 23.

<sup>30</sup> P. Łukomski, *Metafora pojęciowa jako forma eksperymentu myślowego*, «Studia Politologiczne» 2017, vol. 46, s. 114.

<sup>31</sup> Tamże, s. 97, 107–114.

wyobraźnię<sup>32</sup>. Nie mogą stanowić erzacu rzeczowych wyjaśnień, ale mogą z powodzeniem być wykorzystane na ich rzecz oraz jako impuls do dalszych pogłębionych badań.

## **Czynniki powstrzymujące zwiększanie politycznego nieładu i postępowanie dezintegracji**

Prawa termodynamiki, w tym prawo entropii, „w ostateczności kontrolują wzlot i upadek systemów politycznych, wolność lub poddaństwo narodów, kontakty w handlu i przemyśle, pochodzenie bogactwa i biedy oraz ogólny fizyczny dobrobyt rodzaju ludzkiego”<sup>33</sup>; „każdy przejaw ludzkiej aktywności jest całkowicie podporządkowany żelaznym zasadom termodynamiki”<sup>34</sup>. Choć powyższe twierdzenia mogą wydać się radykalne, są one wynikiem interpretacji fizycznych praw rządzących wszechświatem. Wśród badaczy społecznych, ale nie wyłącznie, funkcjonuje jednak w pełni zasadne przekonanie o charakterze bazowego twierdzenia naukowego: choć naturalnego procesu entropii nie podobna zatrzymać, entropii politycznej i społecznej oraz na poziomie międzynarodowym realnie można przeciwdziałać i tym samym utrzymywać społeczeństwa, państwa i układ międzynarodowy w stanie (względnie) uporządkowania, stabilności i przewidywalności. I tak rzeczywiście się dzieje.

Gdy społeczne poparcie dla systemu politycznego spada i zanika, rośnie entropia polityczna tego układu. Entropia społeczna będzie narastać, gdy np. państwo przestaje być w stanie spełniać swe funkcje – m.in. związane z niwelowaniem różnic społeczno-ekonomicznych czy kanalizowaniem i rozwiązywaniem napięć i konfliktów społecznych na tym tle lub innym (politycznym, etnicznym, religijnym itp.). Podobnie rzecz ma się w przypadku przestrzeni międzynarodowej. Jeśli członkowie społeczności międzynarodowej nie działają na rzecz rozwoju współpracy; jeśli nie są tworzone, wspierane, rozwijane i wzmacniane międzynarodowe instytucje sprzyjające współpracy, a także regulacji zachowań aktorów międzynarodowych; jeśli w tym, co nazywa się „systemem międzynarodowym” nie istnieją, są pomijane lub niszczone „stabilizatory” relacji międzynarodowych; jeśli nie są aktywnie rozwijane procesy integracyjne, wymagające znacznego zaangażowania członków społeczności międzynarodowej, wtedy polityczna entropia „systemu międzynarodowego” będzie rosła, przyspieszać, postępować – a zatem układ międzynarodowy

<sup>32</sup> M. Karwat, *O statusie poznawczym i zaletach metafor...*, s. 32.

<sup>33</sup> Słowa Fredericka Soddy'ego przywołane przez Rifkina i Howarda: J. Rifkin, T. Howard, *Entropia...*, s. 20.

<sup>34</sup> Tamże, s. 20.

(globalny) zmierzać będzie do stanu domyślnego, czyli do nieuporządkowania i politycznego chaosu.

Trzeba zatem wyraźnie podkreślić, że w świecie ludzkim, w rzeczywistości politycznej, w tym w przestrzeni międzynarodowej, entropia będzie maleć – czy też po prostu będzie powstrzymywana, hamowana, jeśli będą istnieć zarówno bodźce polityczne w postaci działań będących przeciwieństwem dezintegracji, jak i względnie stałe, uznawane przez członków politycznej społeczności (społeczności międzynarodowej) i przez nich wspierane instytucje oraz inne formuły, których naczelną funkcją jest przeciwdziałanie nieładowi, anarchii, politycznej dowolności, jak również porządkowanie i stabilizowanie relacji (stosunków międzynarodowych). Nim zostanie przedstawiona klasyfikacja takich czynników – czynników powstrzymujących wzrost entropii politycznej w przestrzeni międzynarodowej, warto uzupełniająco przedstawić kilka uwag.

Badacze zwracają uwagę, że przestrzeń międzynarodowa nie jest zupełnie anarchiczna, ani chaotyczna oraz że współwystępują w niej tendencje wzajemnie sprzeczne – tendencja do integracji, regulacji i stabilizacji, i tendencja przeciwna, wynikająca głównie z dążeń państw do wzmacniania swojej pozycji i realizacji swych interesów niejako kosztem społeczności międzynarodowej. Obserwacje te dowodzą, że współcześnie nieustannie podejmowane są starania na rzecz przeciwdziałaniu entropii politycznej w wymiarze międzynarodowym, a sama entropia postrzegana jest jako zjawisko negatywne, a przynajmniej potencjalnie zagrażające. Przestrzeń międzynarodowa jest zatem sferą, w której ujawnia się dążenie do porządku pomimo – albo po prostu wobec, w związku z – naturalną tendencją entropiczną.

Wobec powyższego można zaryzykować twierdzenie, że entropia wymusza zmiany organizacyjne, instytucjonalne, polityczne, prawne, społeczne, gospodarcze, związane z dostosowywaniem się do zmian w szeroko rozumianym środowisku – a podmioty społeczne, państwa i inni aktorzy, kierując się uogólnionym przekonaniem o niebezpieczeństwach płynących z chaosu, podejmują starania adaptacyjne, improwizują, planują i działają tak, by utrzymać porządek, lub go wykształcić, i uniknąć bezładu (nie zawsze skutecznie, nie zawsze właściwie, nie zawsze uwzględniając fakty, które tak dokładnie starali się omówić m.in. Rifkin i Howard).

I rzecz zasadnicza. Schweller polemizuje ze stanowiskiem, że wzrost porządku międzynarodowego należy wiązać ze wzrostem globalnej instytucjonalizacji; wypowiada się przeciwko temu twierdzeniu. Autor ten uważa, że z perspektywy prawa entropii to, co nazywane jest porządkiem opartym na instytucjach, w istocie odzwierciedla entropiczne ekwilibrium, czyli stan maksymalnej entropii. Schweller argumentuje na przykład, że pokój jest stanem większego zdeorganizowania i mniejszej przewidywalności aniżeli

wojna – wojna na swój osobliwy sposób „porządkuje” przestrzeń międzynarodową, natomiast pokój, wraz z instytucjonalnymi mikrosystemami, jest źródłem niepewności i nieprzewidywalności oraz przypadkowości. Porządek oparty na pokoju i instytucjach go utrzymujących wydaje się, jak interpretuje to Schweller, stanem ekwilibrium, jako że wiąże się ze swoistym zastojem, a stój jest wszakże „gwoździem do trumny” zmian, które miałyby przeciwdziałać entropii. Jest to rozumowanie kontrowersyjne, jego ocenę zostawia się jednak Czytelnikowi. Autor niniejszego opracowania stoi na stanowisku, które Schweller odrzuca, tj. że instytucjonalizacja jest właśnie tym, co kształtuje porządek międzynarodowy<sup>35</sup> i zarazem stanowi najważniejszy „oreź” walki z tendencją antropiczną. Czy jest to pogląd odbiegający od kryteriów prawa entropii? Nie wydaje się, by tak było; może to być błąd w interpretacji – choć Randall Schweller może znajdować się w podobnej pozycji. Jako że nie jest to miejsce, w którym można byłoby rozstrzygnąć tę wątpliwość, pozostaje – jak zaplanowano – polegać na metaforze politycznej entropii.

Zatem punktem wyjścia do klasyfikacji<sup>36</sup> – systematyzacji, pogrupowania – czynników powstrzymujących zwiększanie politycznego nieładu i postępowanie dezintegracji w przestrzeni międzynarodowej powinno być określenie kryteriów podziału takich czynników, które: po pierwsze, logicznie wynikają z założenia, że instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych jest zarazem przejawem dążeń do powstrzymywania politycznej entropii i zapewnienia porządku, jak i faktycznym meta-czynnikiem, który powoduje osłabienie lub wyhamowanie politycznej entropii; po drugie, logicznie wynikają z założenia, obecnego w literaturze przedmiotu, że dążenie do pokoju i jego utrzymania dynamizuje stosunki międzynarodowe i ukierunkowuje je w stronę większego, bardziej przewidywalnego, opartego na zasadach porządku między-

<sup>35</sup> Na temat teoretycznych ujęć porządku międzynarodowego zob. np.: artykuły zawarte w częściach I–III w R. Kuźniar (red.), *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, Warszawa 2005; R. Kuźniar, *Porządek międzynarodowy...*; R. Kuźniar, *Porządek międzynarodowy in transition*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2004; H. Kissinger, *World Order*, New York 2014; H.W. Maull, *Containing Entropy, Rebuilding the State...*, s. 2–6. Zob także: O.R. Young, *Grand Challenges to Planetary Governance. Global Order in Turbulent Times*, Cheltenham 2021 (rozdział 8); K.N. Waltz, *The Emerging Structure of International Politics*, «International Security» 1993, vol. 18, nr 2; A. Bógdał-Brzezińska, *Ład Międzynarodowy w perspektywie historycznej. Od XVIII do XX wieku – próba rekapitulacji* oraz S. Bieleń, *Ład hegemoniczny w XXI wieku*, [w:] M.F. Gawrycki, E. Haliżak, R. Kuźniar, G. Michałowska, D. Popławski, J. Zajączkowski, R. Zięba (red.), *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2016; R. Kuźniar, *Globalizacja, polityka i porządek międzynarodowy*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar, J. Symonides (red.), *Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2004.

<sup>36</sup> Zob. np. A. Jonkisz, *Podział podziałów. Ujęcie metodologiczne*, «Ruch Filozoficzny» 2017, nr 2.

narodowego; i po trzecie w końcu, logicznie wynikają z założenia, że czynniki powstrzymujące zwiększanie politycznego nieładu i postępowanie dezintegracji w przestrzeni międzynarodowej to czynniki, które łącznie: a) regulują, b) stabilizują, i c) strukturyzują stosunki międzynarodowe i czynią je bardziej przewidywalnymi, oraz d) umożliwiają zinstytucjonalizowaną współpracę, a także e) umożliwiają kontrolę zachowań aktorów międzynarodowych. Trzeci z omówionych tu punktów odniesienia ma zasadnicze znaczenie – wskazuje klucz do zrozumienia czynników, o których mowa w artykule. Zatem kryteria identyfikacji i wyszczególnienia w klasyfikacji przedmiotowych czynników to: kryterium instytucjonalne; kryterium budowania/wspierania/utrzymywania „infrastruktury” pokoju międzynarodowego; kryterium funkcji (regulacja, stabilizacja, strukturyzacja i przewidywalność, kontrola). Kryteria te należy traktować łącznie, co nie oznacza, że każdy czynnik ma takie samo znaczenie, tzn. taką samą „siłę oddziaływania” w procesie międzynarodowym.

Na bazie ww. kryteriów oraz informacji najczęściej podawanych w literaturze przedmiotu, można zaproponować następującą klasyfikację<sup>37</sup>:

1. Grupa czynników o charakterze prawnym – czyli tych, których potencjał do regulacji zachowań aktorów międzynarodowych, jest największy, i jest to zarazem ich główna funkcja:

1.1. prawo międzynarodowe publiczne, tj. zespół norm prawnych regulujących stosunki zachodzące w obrębie społeczności międzynarodowej<sup>38</sup>:

<sup>37</sup> Inspiracją dla zaproponowanego tu układu były zwłaszcza: rozdziały części czwartej monografii pod redakcją Edwarda Haliżaka i Romana Kuźniara *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika* („Problemy regulacji w stosunkach międzynarodowych”), napisane przez Jerzego Ciechańskiego, Irenę Popiuk-Rysińską i redaktorów tejże pracy; część czwarta książki Serge Sura *Stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2012 („Regulacja stosunków międzynarodowych”); przywoływany już artykuł Hannsa W. Maulla *Containing Entropy, Rebuilding the State...*; rozdziały 4–7 książki Mortona A. Kaplana *System and Process in International Politics*, Colchester 2005; rozdział 15 monografii Karla W. Deutscha *The Analysis of International Relations*, New Jersey 1968; artykuł Cary’ego Coglianese *Globalization and the Design of International Institutions* z pracy *Governance in a Globalizing World*, pod redakcją Josepha S. Nye’a i Johna Donahue (Washington 2000) oraz fragmenty książki Roberta O. Keohane’a *Power and Governance in Partially Globalized World*, New York 2002.

<sup>38</sup> Na temat relacji prawa międzynarodowego publicznego i stosunków międzynarodowych, interpretacji związków między nimi, a także relacji nauk o nich, zob. np.: O. Yasuaki, *International Law in and with International Politics: The Functions of International Law in International Society*, «European Journal of International Law» 2003, vol. 14, nr 1; A. Watts, *The Importance of International Law*, F.V. Kratochwil, *How Do Norms Matter?* oraz Ph. Allott, *The Concept of International Law*, [w:] M. Byers (red.), *The Role of Law in International Politics: Essays in International Relations and International Law*, Oxford 2000; S. Sur, *Stosunki międzynarodowe*, s. 252–278; J. Ciechański, *Prawo międzynarodowe – normy i regulacja*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe...*; M. Byers, *Prawo międzynarodowej*, [w:] J. Baylis, S. Smith (red.), *Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, Kraków 2008; R.O. Keohane, *Power and Governance...*,

- a) rozwój ilościowy i przedmiotowy (jakościowy), m.in. w zakresie norm dotyczących, terytorium, obywatelstwa, cudzoziemców i uchodźców, praw człowieka, prawa konfliktów zbrojnych, prawa traktatów, prawa organizacji międzynarodowych, prawa rozwiązywania sporów międzynarodowych i in.;
  - b) normy *ius cogens* (normy peremptoryjne, imperatywne) – normy wyższego rzędu, z którymi wszystkie normy prawa międzynarodowego publicznego muszą być zgodne (zakaz użycia siły zbrojnej, zakaz interwencji w wewnętrzne sprawy innych państw, zakaz zabijania jeńców wojennych, zakaz ludobójstwa, zakaz handlu niewolnikami, kobietami i dziećmi i in.);
  - c) *soft law* (normy postulatywne) jako zobowiązania nieujęte w formule traktatowej, niektóre rodzaje uchwał organizacji międzynarodowych (np. rezolucje ZO ONZ) oraz quasi-prawne dokumenty UE<sup>39</sup>;
  - d) Karta Narodów Zjednoczonych jako „konstytucja” współczesnej społeczności międzynarodowej;
  - e) pozawspólnotowe i pozaeuropejskie prawo europejskie;
- 1.2. prawo europejskie *sensu stricto*, zwłaszcza część traktatowa, jako podstawa formalna (prawna) integracji europejskiej i zarazem ogólny model prawny (wzór) integracji międzynarodowej; nadto wymaga podkreślenia relacja prawa europejskiego do prawa krajowego – relacja, która tworzy porządek prawny Unii Europejskiej<sup>40</sup>.
2. Grupa czynników politycznych, związanych uregulowanymi formami współpracy międzynarodowej lub utrwalonymi formami praktyki międzyna-

---

s. 117–131; G. Michałowska, *Czy prawo międzynarodowe ma znaczenie*, [w:] M.F. Gawrycki i in. (red.), *Tendencje i procesy rozwojowe...*, s. 323–328; C. Lynch, *Interpreting International Relations*, London–New York 2014, s. 67–83; Ch. Ku, *International Law, International Relations, and Global Governance*, London–New York 2012, s. 133–157; D. Armstrong, T. Farrell, H. Lambert (red.), *International Law and International Relations*, Cambridge 2012, s. 9–124; T. Wasilewski, *Stosunek wzajemny. Porządek międzynarodowy, prawo międzynarodowe, europejskie prawo wspólnotowe, prawo krajowe*, Toruń 2009, s. 21–59; M. Byers, *International Law*, [w:] Ch. Reus-Smit, D. Snidal (red.), *The Oxford Handbook of International Relations*; J.L. Dunoff, M.A. Pollack, *International Law and International Relations: Introducing an Interdisciplinary Dialogue* oraz K.W. Abbott, D. Snidal, *Law, Legalization, and Politics: An Agenda for the Next Generation of IL/IR Scholars*, [w:] J.L. Dunoff, M.A. Pollack (red.), *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations. The State of Art*, Cambridge 2013.

<sup>39</sup> Na temat miejsca i roli „norm” *soft law* w obrębie domeny prawa międzynarodowego publicznego oraz na temat charakteru relacji norm *ius cogens* i *soft law* zob. wybrane artykuły w: B. Kuźniak, M. Ingelevič-Citak, *Ius cogens, soft law – dwa bieguny prawa międzynarodowego publicznego*, Kraków 2017.

<sup>40</sup> Zob. wybrane artykuły w: A. Arnull, D. Chalmers (red.), *The Oxford Handbook of European Law*, Oxford 2017.

wej – łącznie z pierwszą i trzecią grupą czynników, przyczyniają się do tworzenia i podtrzymywania warunków międzynarodowych, które można by nazwać strukturą porządku międzynarodowego, będącego antytezą entropii:

2.1. organizacje międzynarodowe jako formuły polityczne kolektywnego działania na rzecz rozwiązywania określonych problemów, integracji i budowy ładu międzynarodowego:

- a) ONZ jako fundament organizacyjny globalnej współpracy na rzecz pokoju, rozwiązywania globalnych problemów, oraz struktura bezpieczeństwa zbiorowego<sup>41</sup>;
- b) Unia Europejska jako swoisty model (wzór) międzynarodowej współpracy i integracji, a zarazem czynnik „porządkujący” sytuację w Europie, ale i oddziałujący na szersze otoczenie międzynarodowe dzięki statusowi międzynarodowoprawnemu i aspiracjom politycznym; ponadto należy zaznaczyć trzy kwestie<sup>42</sup>:
  - po pierwsze, struktura organizacyjna UE (organów i przyznanych im traktatowo kompetencji) jako wzorcowy układ instytucjonalny nowoczesnej organizacji międzynarodowej, przewidujący organy odpowiedzialne za definiowanie kierunków politycznych, fora uzgodnień politycznych; organ parlamentarny, wykonawczy, sędziowski, kontroli finansowej i in.;
  - po drugie, umacnianie ponadnarodowego charakteru UE, poprzez akceptację państw członkowskich ponadnarodowego modelu instytucjonalnego, wyrażonego w statusie Komisji Europejskiej i Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej – organów UE niezależnych w wykonywaniu swych kompetencji i funkcji od woli państw członkowskich;
  - po trzecie zaś, demokratyzacja współpracy międzynarodowej i częściowe uzależnienie jej od społeczeństw państw członkowskich, czego instytucjonalnym dowodem (instrumentem) Parlament Europejski.
- c) NATO jako promotor i gwarant bezpieczeństwa międzynarodowego oraz instrument kolektywnej obrony<sup>43</sup>;

<sup>41</sup> Zob. np. R. Kuźniar, *System Narodów Zjednoczonych*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe...* oraz wybrane artykuły w J. Symonides (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, Warszawa 2012. Zob. także T. Łoś-Nowak, *ONZ w XXI wieku: w poszukiwaniu nowego paradygmatu*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Prawo, instytucje i polityka w procesie globalizacji*, Warszawa 2003.

<sup>42</sup> Zob. wybrane artykuły w: E. Jones, A. Menon, S. Weatherill (red.), *The Oxford Handbook of European Union*, Oxford 2012.

<sup>43</sup> Zob. np. wybrane artykuły w: T. Tardy (red.), *The Nations of NATO: Shaping the Alliance's Relevance and Cohesion*, Oxford 2022; M. Weber, A. Hyde-Price (red.), *Theorising NATO. New*

- d) Rada Europy jako promotor demokracji i praw człowieka, a także czynnik wspierający transformację ustrojową i demokratyzację (caus Polski)<sup>44</sup>;
- e) pozarządowe organizacje międzynarodowe jako aktorzy monitorujący i wpływający na państwa, a w swej działalności skupiający się rozwiązywaniu określonych problemów lokalnych, regionalnych lub nawet problemów globalnych;
- 2.2. działania celujące w rozwój i wzmacnianie struktur globalnego zarządzania, rozumianych łącznie jako „suma praw, norm, polityk oraz instytucji, które określają, konstytuują i pośredniczą w transnarodowych relacjach między obywatelami, społeczeństwami, rynkami oraz państwami na arenie międzynarodowej”<sup>45</sup>, dzięki czemu możliwe jest efektywniejsze rozwiązywanie wspólnych problemów<sup>46</sup>; towarzyszy temu założenie, że „kolektywne porozumienia stwarzają większą przewidywalność, stabilność i porządek” oraz że „*global governance* stanowi system zasad i norm, które zapewniają porządek oparty na dobrowolności i służący określonym celom”<sup>47</sup>. *Global governance*, oprócz orientacji na prowadzenie określonych spraw transnarodowych i rozwiązywanie globalnych problemów, pełni również funkcje regulacyjne i integracyjne<sup>48</sup>;
- 2.3. wszelkie działania ukierunkowane na budowę i wzmacnianie instytucji międzynarodowych oraz ich odporności na kryzysy; rozwój multilateralizmu i dyplomacji; tworzenie reguł postępowania, będących podstawą relacji międzynarodowych „opartych na zasadach”<sup>49</sup>; tworzenie

---

*Perspectives on Atlantic Alliance*, New York 2016; J.A. Olsen (red.), *Future NATO: Adapting to New Realities*, New York 2020; oraz: J.R. Deni, *NATO and Article 5: The Transatlantic Alliance and the Twenty-First Century Challenges of Collective Defense*, Lanham 2017; B.J. Collins (red.), *NATO: A Guide to the Issues*, Santa Barbara 2011; S.A. Johnston, *How NATO Adapts: Strategy and Organization in the Atlantic Alliance since 1950*, Baltimore 2017; a także: G. Lindstrom, T. Tardy (red.), *The EU and NATO. The Essential Partners*, Paris 2019; N.E. Ewers-Peters, *Understanding EU-NATO Cooperation. How Member States Matter*, London 2021.

<sup>44</sup> Zob. K. Żurkowska, *Rola organizacji międzynarodowych w transformacji krajów pokomunistycznych*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Prawo, instytucje i polityka...*. Autor z kolei przygotowuje artykuł pt. *Szerpowie polskiej transformacji. O znaczeniu organizacji międzynarodowych dla demokratyzacji Polski*.

<sup>45</sup> A.M. Kacowicz, *Global Governance, International Order, and World Order*, [w:] D. Levi-Faur (red.), *The Oxford Handbook of Governance*, Oxford 2014, s. 689.

<sup>46</sup> Tamże, s. 690.

<sup>47</sup> Oba cytaty: tamże, s. 689.

<sup>48</sup> Zob. M.-L. Djelic, K. Sahlin, *Reordering the World: Transnational Regulatory Governance and Its Challenges*, [w:] D. Levi-Faur (red.), *The Oxford Handbook of Governance*; wybrane artykuły w: R.O. Keohane, J.S. Nye, Jr. (red.), *Transnational Relations and World Politics*, Cambridge 1972.

<sup>49</sup> H.W. Maull, *Containing Entropy, Rebuilding the State...*, s. 5.



infrastruktury bezpieczeństwa i ograniczania stosowania siły w stosunkach międzynarodowych; wzmocnienie międzynarodowych sądów i trybunałów – ich pozycji międzynarodowoprawnej. Państwa odgrywają tu rolę kluczową;

2.4. działania ukierunkowane na przyspieszanie i pogłębianie integracji politycznej, których elementem jest działanie na rzecz agregacji i transformacji interesów narodowych (państw) w interesy wspólnotowe (uwspólnotowanie interesów, celów, potrzeb, dążeń):

- integracja europejska jako wzorzec integracji politycznej, prawnej, gospodarczej i społecznej oraz instytucjonalizacji współpracy międzynarodowej<sup>50</sup>;
- rozwijanie współpracy transgranicznej jako pro-integracyjna forma współpracy międzynarodowej poziomu lokalnego i regionalnego;

2.5. doraźne i niekonwencjonalne sposoby regulacji stosunków międzynarodowych i rozwiązywania problemów międzynarodowych (konferencje, formaty politycznej współpracy międzynarodowej i in.)<sup>51</sup>.

3. Grupa czynników nieformalnych (pozaprawnych), innych niż wymienione w grupie pierwszej:

3.1. wartości międzynarodowe – wartości uznane przez członków społeczności międzynarodowej za szczególnie doniosłe z perspektywy rozwoju cywilizacyjnego, a mogące być realizowane poprzez środki polityczne, w tym współpracę międzynarodową, i tworzące strukturę aksjologiczną porządku międzynarodowego (opartego na wartościach i zasadach), będącą wyrazem „międzynarodowej moralności”. wartości międzynarodowe jako czynnik przyczyniający się do zmian świadomości politycznej i kierunków działania politycznego w sferze wewnętrznej państwowej i międzynarodowej<sup>52</sup>:

<sup>50</sup> Zob. np. D.R. Troitiño, T. Kerikmäe, R.M. de la Guardia, G.A. Pérez Sánchez (red.), *The EU in the 21<sup>st</sup> Century. Challenges and Opportunities for the European Integration Process*, Cham 2020; A. Wiener, T.A. Börzel, T. Risse, *European Integration Theory*, Oxford 2018; E. Jones, A. Menon, S. Weatherill (red.), *The Oxford Handbook...*

<sup>51</sup> E. Haliżak, R. Kuźniar, *Niekonwencjonalne sposoby regulacji stosunków międzynarodowych*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2004.

<sup>52</sup> R. Kuźniar, *Porządek międzynarodowy...*, s. 117–126; E. Cała-Wacinkiewicz, J. Menkes (red.), *Wspólne wartości prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego*, Warszawa 2018 (wybrane artykuły); E. Chmara, *Recepcja wartości w środowisku międzynarodowym jako determinanta przeobrażeń świadomości społecznej w wymiarze globalnym*, «Świat Idei i Polityki» 2007, t. 7; M. Drygiel, *Aspekt etyczny w stosunkach międzynarodowych*, «Doctrina. Studia społeczno-polityczne» 2010, nr 7; E. Stadtmüller, Ł. Fijałkowski (red.), *Normy, wartości i instytucje we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2015 (wybrane artykuły); H. Dembiński, *Moralne podstawy ustroju społeczności*

- a) wartości i standardy międzynarodowe leżące u podstaw i zarazem stanowiące główne meta-cele organizacji międzynarodowych typu GO: ONZ<sup>53</sup>, UE, NATO, RE<sup>54</sup>, a także części pozarządowych organizacji międzynarodowych (np. zajmujących się kwestią demokracji i praw człowieka);
- b) wartości Unii Europejskiej, określone w art. 2 TUE jako aksjologiczny rdzeń tej organizacji międzynarodowej, podstawa integracji europejskiej i zarazem podstawa politycznego zaangażowania UE w budowę pozycji Unii jako „lidera” lub „przywódcy” międzynarodowego w zakresie budowy porządku międzynarodowego opartego na wartościach i zasadach<sup>55</sup>;
- 3.2. wszelkie działania zarówno aktorów państwowych i IGO, jak i aktorów pozapaństwowych, w INGO, ukierunkowanych do tworzenia i wzmacniania norm postępowania międzynarodowego (w sensie pozaprawnym), a to m.in.: rozwijanie kultury politycznej opartej na niestosowaniu przemocy oraz pokojowego rozwiązywania sporów; promowanie i wzmacnianie zasady rządów prawa; monitorowanie przestrzegania praw człowieka, a także do poszerzania ich katalogu; promowanie inkluzywnego społecznie i demokratycznego procesu politycznego; promowanie dążeń do równości społecznej i politycznej<sup>56</sup>.

międzynarodowej, «Roczniki Nauk Społecznych» 1949; J. Kukułka, *Formy i treści zjawisk ideologicznych w stosunkach międzynarodowych*, [w:] A. Bodnar, W.J. Szczepański (red.), *Stosunki międzynarodowe. Problemy badań i teorii*, Warszawa 1983; A. Szpak, *Prawo międzynarodowe, moralność międzynarodowa, normy polityczne i prakseologia międzynarodowa – wzajemne relacje*, «Athenaeum» 2010, vol. 26. Zob. także M.A. Kaplan, *System and Process...*, s. 140–152.

<sup>53</sup> B. Kuźniak, M. Ingelevič-Citak, *Aksjologia Organizacji Narodów Zjednoczonych a wyzwania współczesności – mocny punkt odniesienia czy potrzeba przewartościowania? Perspektywa polska*, [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, J. Menkes, J. Nowakowska-Małusecka, A. Przyborowska-Klimczak, W.S. Staszewski (red.), *System Narodów Zjednoczonych z polskiej perspektywy*, Warszawa 2017; Z. Orbiak, *Problematyka aksjologiczna w Karcie Narodów Zjednoczonych*, «Krakowskie Studia Międzynarodowe» 2005, nr 3; zob. również wybrane artykuły w J. Symonides (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych*.

<sup>54</sup> J. Jaskiernia, *Rada Europy jako „organizacja wartości”*, «Studia Politologiczne» 2010, vol. 17.

<sup>55</sup> J. Sozański, *Ogólne zasady prawa a wartości Unii Europejskiej (po traktacie lizbońskim) – studium prawno-porównawcze*, Toruń 2012; F. Foret, O. Calligaro, *European Values. Challenges and Opportunities for EU Governance*, New York 2018; B. Kuźniak, P. Obacz, *Wartości Unii Europejskiej adresowane pro foro interno*, [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, J. Menkes, J. Nowakowska-Małusecka, W.S. Staszewski (red.), *W jakiej Unii Europejskiej Polska – jaka Polska w Unii Europejskiej. Instytucjonalizacja współpracy międzynarodowej*, Warszawa 2019.

<sup>56</sup> Zob. H.W. Maull, *Containing Entropy, Rebuilding the State...*, s. 5.

## Konkluzje

Jeśli chodzi o aspekt formalny i treściowy powyższego wyliczenia, klasyfikacji, nie ma ona charakteru skończonego i kompletnego zbioru, zaś sam podział czynników nie jest dychotomiczny – wymienione czynniki, ich grupy, nachodzą na siebie, są elementem sieci fenomenów międzynarodowych. Wyliczenie to cechuje jednak pewna ogólność i z pewnością wymaga dalszego teoretycznego „wkładu”.

Co się tyczy „ważności” ww. czynników, sporządzenie ich hierarchii, określenie, które są kluczowe, a które poboczne, drugorzędne, mogłoby być dyskusyjne. Natomiast, w ślad za wyrażonym wcześniej stanowiskiem, autor niniejszego opracowania jest skłonny położyć nacisk interpretacyjny na kwestię instytucjonalizacji stosunków międzynarodowych. Instytucjonalizacja obejmuje

„procesy tworzenia i utrwalania systemów regulowania wzajemnych oddziaływań i zachowań uczestników życia międzynarodowego w postaci organizacji (instytucji), uzgodnionych i zdefiniowanych, zasad, norm, reguł, statusów, procedur i ról w celu utrzymania (stabilizowania) podstawowych zmiennych w stosunkach międzynarodowych oraz rozwiązywania problemów. Najwyższym stadium tego procesu (internacjonalizacji, współzależności i instytucjonalizacji) jest integracja międzynarodowa, czyli przekazywanie przez państwa pewnych ich funkcji wewnętrznych i zewnętrznych specjalnym, powołanym przez nie instytucjom, których celem jest realizowanie wspólnej polityki w poszczególnych dziedzinach życia społecznego i gospodarczego”<sup>57</sup>.

Są to kwestie o zasadniczym znaczeniu<sup>58</sup>. Instytucjonalizacja – dokładnie tak, jak została objaśniona przez Romana Kuźniara – prowadzi do regulacji stosunków międzynarodowych, ich stabilizacji i zwiększenia przewidywalności, umożliwia zinstytucjonalizowaną współpracę, opartą na wspólnych normach, zasadach, prawie i wartościach<sup>59</sup>. Procesy umiędzynarodowienia instytucjo-

<sup>57</sup> R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe – istota, uwarunkowania, badanie*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe...*, s. 26. Zob. także R. Kuźniar, *Porządek międzynarodowy...*, s. 127–132; K.W. Deutsch, *The Analysis...*, s. 198–210; M.A. Kaplan, *System and Process...*, s. 89–108; T. Łoś-Nowak, *Instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych*, [w:] T. Łoś-Nowak, A. Florczak (red.), *Encyklopedia Politologii*, t. V: *Stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2010. Zob. także – dot. internacjonalizmu: G. Sluga, *Internationalism in the Age of Nationalism*, Philadelphia 2013.

<sup>58</sup> Posługując się myślą Roberta O. Keohane’a, by zrozumieć współczesne stosunki międzynarodowe i zarządzanie w globalizującym się świecie, musimy rozumieć instytucje i dostrzec ich znaczenie w życiu międzynarodowym. Zob. R.O. Keohane, *Power and Governance...*, s. 16. Zob. także R.O. Keohane, *International Institutions and State Power*, Boulder–London 1989, s. 158–175.

<sup>59</sup> I. Popiuk-Rysińska, *Instytucje międzynarodowe*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2004, s. 346–351. Zob. także C. Coglianesi, *Globalization...*, s. 298–315.

nalizacji mają „charakter ogólnie porządkujący, uładzający rzeczywistość międzynarodową”<sup>60</sup>; poprzez funkcję regulacyjną, prowadzą również do „równoważenia współzależności państw”<sup>61</sup>, strukturyzacji relacji w oparciu o instytucjonalną „infrastrukturę”, a także

„ograniczają żywiołowość życia międzynarodowego, indywidualizm i awanturnictwo. Krępują działania i oddziaływania uczestników oraz zmuszają ich do umiaru. (...) Instytucje redukują niepewność i zmniejszają ryzyko wynikające z uczestnictwa w życiu międzynarodowym”<sup>62</sup>.

I rzecz najważniejsza w kontekście koncepcji niniejszego opracowania, i nawiązując zarazem do poprzedniego akapitu na temat znaczenia instytucji i instytucjonalizacji. Twierdzi się, że

„prawdziwym problemem współczesnego świata może być entropia (...), strukturalna słabość systemu zarządzania w relacjach międzynarodowych (...)”<sup>63</sup>.

Tworzenie i wzmacnianie dobrze funkcjonujących instytucji międzynarodowych (w szerokim rozumieniu, które wcześniej przedstawiono) jest odpowiedzią na ów problem, który zasygnalizował Maull.

„To właśnie instytucje międzynarodowe są zaprzeczeniem bezładu czy pełnej przypadkowości. Symbolizują dążenia do stabilizowania i porządkowania wzajemnej współpracy oraz różnych sfer i dziedzin stosunków międzynarodowych”<sup>64</sup>.

Gdy polityczna entropia przestrzeni międzynarodowej rośnie, postępuje rozkład instytucji, norm, zasad, wcześniejszych powiązań, a także zostają osłabione lub znikają ograniczenia nakładane na aktorów międzynarodowych; lub odwrotnie: gdy aktorzy międzynarodowi nie poświęcają energii na wzmacnianie i wspieranie funkcjonowania międzynarodowych struktur, instytucji, norm, zasad, wartości itd., entropia postępuje, niszcząc dotychczasowy porządek<sup>65</sup>. Konieczne jest zatem aktywne, inicjatywne, zorientowane na cel działanie polityczne, również takie, które zmobilizuje do podobnego postępowania innych członków społeczności narodowej *sensu largo*<sup>66</sup>, oraz tworzenie warunków,

<sup>60</sup> R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe – istota...*, s. 26.

<sup>61</sup> J. Kukułka, *Procesy internacjonalizacji i współzależności w stosunkach międzynarodowych*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2004, s. 237.

<sup>62</sup> I. Popiuk-Rysińska, *Instytucje międzynarodowe...*, s. 350.

<sup>63</sup> H.W. Maull, *Containing Entropy, Rebuilding the State...*, s. 7. Zob. także R.L. Oprisko, *Entropy Versus Thought Traditions: IR Theory Isn't Dead Yet*, E-International Relations, <https://www.e-ir.info/2014/06/16/entropy-versus-thought-traditions-ir-theory-isnt-dead-yet/> (6.01.2023).

<sup>64</sup> I. Popiuk-Rysińska, *Instytucje międzynarodowe...*, s. 330.

<sup>65</sup> R.L. Schweller, *Entropy and the trajectory of world politics...*, s. 150; J. Rifkin, T. Howard, *Entropia...*, s. 60; R.L. Oprisko, *Entropy Versus Thought Traditions...*

<sup>66</sup> H.W. Maull, *Containing Entropy, Rebuilding the State...*, s. 10, 14.

które dzięki strukturze instytucjonalnej – dynamicznej w funkcjonowaniu, zdolnej odpowiadać na zmieniające się okoliczności, nie statycznej i biernej – utrzymywać będą międzynarodowy porządek. Konkludując, bez czynników, które przedstawiono i omówiono wcześniej, entropia polityczna przestrzeni międzynarodowej będzie postępowała; czynniki te powstrzymują „spontaniczną dekoncentrację”, dekompozycję, dezintegrację życia międzynarodowego<sup>67</sup>.

## **Perspektywy dalszych badań**

Wydaje się, że badania nad entropią polityczną – zarówno w wymiarze międzynarodowym, jak i wewnątrzpaństwowym – stwarzają interesujące perspektywy badań politologicznych (ale także innych, zwłaszcza socjologicznych, a także z zakresu psychologii społecznej i ekonomicznych). Rzecz jasna kontrowersyjność tłumaczenia rzeczywistości społecznej z użyciem kategorii fizycznych jest nadto oczywista i nie wymaga tłumaczenia. Nie oznacza to jednak, że nie należy podejmować takich prób – nawet jeśli nie bezpośrednio, to z użyciem metafor, jak to uczyniono w tym opracowaniu. Heurystyczna wartość metafor ujawnia się szczególnie wtedy, gdy wiedza na dany temat jest niepełna lub rozproszona, i wymaga uzupełnienia bądź dopiero wypracowania. Metafory jako narzędzie metodologiczne sprzyjają tworzeniu gruntu pod dalsze badania – funkcjonować może jako swoista zachęta do podejmowania określonych tematów badawczych i być do tej aktywności wstępem; rekompensują w pewnym zakresie luki w dostępnej wiedzy, dostarczając wyjaśnień, których innymi sposobami dotychczas nie udawało się sformułować i zarazem orientują badaczy na określone problematyki naukowe.

Entropia polityczna wymaga pogłębionych badań teoretycznych. Chodzi przede wszystkim o identyfikację konstytutywnych i wyróżniających cech oraz mechanizmów politycznej entropii, a także porównanie, czy entropia polityczna w przestrzeni międzynarodowej posiada te same właściwości, co w warunkach wewnątrzpaństwowych, lub odwrotnie.

Jak zasygnalizowano wcześniej, pracy teoretycznej wymaga również katalog, klasyfikacja czynników, które przeciwdziałają entropii politycznej, weryfikacja, czy możliwe jest sformułowanie ogólnych i uniwersalnych twierdzeń na ten temat, czy też owe czynniki mają charakter kontekstualny i zmienny na tyle, że próżne okażą się starania na rzecz stworzenia względnie stałej formuły teoretycznej<sup>68</sup>.

<sup>67</sup> R.L. Schweller, *Entropy and the trajectory of world politics...*, s. 156.

<sup>68</sup> O innych wyzwaniach – formalnych – teorii stosunków międzynarodowych zob. np. K.N. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2010, s. 9–82.

Co się zaś tyczy teorii stosunków międzynarodowych, na temat których komentarz sformułowano we wstępie niniejszego opracowania, to wydaje się, że zasygnalizowane wyżej kierunki badań mogą dostarczyć istotnych komponentów, które uzupełnią i wzbogacą obecnie funkcjonujące na gruncie nauki teorie stosunków międzynarodowych. Nie jest również pozbawiona podstaw supozycja, że badania nad entropią polityczną w przestrzeni międzynarodowej i sposobami jej powstrzymywania, powinny szczególnie interesować zwolenników teorii liberalnej i konstruktywistycznej, a to ze względu na obecne w ich ramach główne struktury kategorialne, które – po pierwsze – korespondują przedmiotowo z tym, czego dostarczają i dostarczyć mogą badania teoretyczne, o których tu napisano, i po drugie ze względu na to, jak takie teorie już wyjaśniają, a wzbogacone o nowe komponenty – mogą jeszcze efektywniej wyjaśniać fenomeny międzynarodowe<sup>69</sup>.

## Bibliografia

- Abbott K.W., Snidal D., *Law, Legalization, and Politics: An Agenda for the Next Generation of IL/IR Scholars*, [w:] J.L. Dunoff, M.A. Pollack (red.), *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations. The State of Art*, Cambridge 2013.
- Allott Ph., *The Concept of International Law*, [w:] M. Byers (red.), *The Role of Law in International Politics: Essays in International Relations and International Law*, Oxford 2000.
- Armstrong D., Farrell T., Lambert H. (red.), *International Law and International Relations*, Cambridge 2012.
- Arnulf A., Chalmers D. (red.), *The Oxford Handbook of European Law*, Oxford 2017.
- Atkins P., *The Laws of Thermodynamics: A Very Short Introduction*, Oxford 2010.
- Bailey K.D., *Social Entropy Theory*, New York 1990.
- Ben-Naim A., *Entropy and the Second Law. Interpretation and Miss-Interpretationsss*, Toh Tuk Link, Singapore 2012.
- Ben-Naim A., *Entropy demystified: the second law reduced to plain common sense*, Toh Tuk Link, Singapore 2007.
- Ben-Naim A., *Information, Entropy, Life and the Universe. What We Know and What We Do Not Know*, Toh Tuk Link, Singapore 2015.
- Bieleń S., *Ład hegemoniczny w XXI wieku*, [w:] M.F. Gawrycki, E. Haliżak, R. Kuźniar, G. Michałowska, D. Popławski, J. Zajączkowski, R. Zięba (red.), *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2016.
- Bógdał-Brzezińska A., *Ład Międzynarodowy w perspektywie historycznej. Od XVIII do XX wieku – próba rekapitulacji*, [w:] M.F. Gawrycki, E. Haliżak, R. Kuźniar, G. Michałowska,

---

Zob. także T. Klementewicz, *Rozumienie polityki. Zarys metodologii nauki o polityce*, Warszawa 2011, s. 278–307; A. Wojciuk, *Innowacje teoretyczne w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] M.F. Gawrycki i in. (red.), *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2016.

<sup>69</sup> Na przykład porządek międzynarodowy oparty na wartościach i zasadach (*rules and values-based international order*).

- D. Popławski, J. Zajączkowski, R. Zięba (red.), *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2016.
- Bujalski P., *Entropia państwa – bezład i nieuporządkowanie*, obywatel.net, kwiecień 2018, <https://obywatel.news/entropia-panstwa-bezlad-i-nieuporzadkowanie/> (6.01.2023).
- Byers M., *International Law*, [w:] Ch. Reus-Smit, D. Snidal (red.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford 2010.
- Byers M., *Prawo międzynarodowe*, [w:] J. Baylis, S. Smith (red.), *Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, Kraków 2008.
- Cała-Wacinkiewicz E., Menkes J. (red.), *Wspólne wartości prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego*, Warszawa 2018.
- Chmara E., *Recepcja wartości w środowisku międzynarodowym jako determinanta przeobrażeń świadomości społecznej w wymiarze globalnym*, «Świat Idei i Polityki» 2007.
- Ciechański J., *Prawo międzynarodowe – normy i regulacja*, [w:] E. Halizak, R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2004.
- Coglianese C., *Globalization and the Design of International Institutions*, [w:] J.S. Nye, Jr., J. Donahue, *Governance in a Globalizing World*, Washington 2000.
- Collins B.J. (red.), *NATO: A Guide to the Issues*, Santa Barbara 2011.
- Dembiński H., *Moralne podstawy ustroju społeczności międzynarodowej*, «Roczniki Nauk Społecznych» 1949.
- Deni J.R., *NATO and Article 5: The Transatlantic Alliance and the Twenty-First Century Challenges of Collective Defense*, Lanham 2017.
- Deutsch K.W., *The Analysis of International Relations*, New Jersey 1968.
- Djelic M.-L., Sahlin K., *Reordering the World: Transnational Regulatory Governance and Its Challenges*, [w:] D. Levi-Faur (red.), *The Oxford Handbook of Governance*, Oxford 2014.
- Drygiel M., *Aspekt etyczny w stosunkach międzynarodowych*, «Doctrina. Studia społeczno-polityczne» 2010, nr 7.
- Dunoff J.L., Pollack M.A., *International Law and International Relations: Introducing an Interdisciplinary Dialogue*, [w:] J.L. Dunoff, M.A. Pollack (red.), *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations. The State of Art*, Cambridge 2013.
- Ewers-Peters N.E., *Understanding EU-NATO Cooperation. How Member States Matter*, London 2021.
- Ferreira P., Dionisio A., *Electoral Results: Can Entropy be a Measure of the Population Dissatisfaction?*, «International Journal of Business and Management» 2012, vol. 7, nr 4.
- Foret F., Calligaro O., *European Values. Challenges and Opportunities for EU Governance*, New York 2018.
- Gray R.M., *Entropy and Information Theory*, New York 2013.
- Haider Q., *Political entropy: monarchy to „mobocracy”*, «The Daily Star», 21.12.2013, <https://www.thedailystar.net/political-entropy-monarchy-to-mobocracy-3272> (6.01.2023).
- Halizak E., Kuźniar R., *Niekonwencjonalne sposoby regulacji stosunków międzynarodowych*, [w:] E. Halizak, R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2004.
- Hershey D., *Entropy Theory of Aging Systems: Humans, Corporations and the Universe*, London 2010.
- Hughes R.D., *A Thermodynamic View of Politics*, [https://www.csus.edu/indiv/h/hughesr/govt035/Politics\\_&\\_Energy.pdf](https://www.csus.edu/indiv/h/hughesr/govt035/Politics_&_Energy.pdf) (6.01.2023).
- Janusz R., *Co pojęcie entropii wniosło do filozofii?*, «Zagadnienia Filozoficzne w Nauce» 2009, vol. XLV.
- Jaskiernia J., *Rada Europy jako „organizacja wartości”*, «Studia Politologiczne» 2010, vol. 17.

- Jerkins G., *What is Entropy. Common Misunderstanding About Entropy*, Independently Published, 2021.
- Johnston S.A., *How NATO Adapts: Strategy and Organization in the Atlantic Alliance since 1950*, Baltimore 2017.
- Jones E., Menon A., Weatherill S. (red.), *The Oxford Handbook of European Union*, Oxford 2012.
- Jonkisz A., *Podział podziałów. Ujęcie metodologiczne*, «Ruch Filozoficzny» 2017, nr 2.
- Kacowicz A.M., *Global Governance, International Order, and World Order*, [w:] D. Levi-Faur (red.), *The Oxford Handbook of Governance*, Oxford 2014.
- Kaplan M.A., *System and Process in International Politics*, Colchester 2005.
- Karwat M., *O statusie poznawczym i zaletach metafor*, [w:] B. Kaczmarek (red.), *Metafory polityki*, t. 2, Warszawa 2003.
- Katzenstein P., Sil R., *Eclectic theorizing in the study and practice of international relations*, [w:] Ch. Reus-Smit, D. Snidal (red.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford 2010.
- Keohane R.O., *International Institutions and State Power*, Boulder–London 1989.
- Keohane R.O., *Power and Governance in Partially Globalized World*, New York 2002.
- Keohane R.O., Nye, Jr., J.S. (red.), *Transnational Relations and World Politics*, Cambridge 1972.
- King R.D., *Stating the Thermo-Entropic Limits of Substantive Democracy*, «Humanities Bulletin» 2022, vol. 5, nr 1.
- Kissinger H., *World Order*, New York 2014.
- Klementewicz T., *Rozumienie polityki. Zarys metodologii nauki o polityce*, Warszawa 2011.
- Kostecki W., *O metaforach, polityce i politologii*, [w:] B. Kaczmarek (red.), *Metafory polityki*, t. 3, Warszawa 2005.
- Kostecki W., *Orwell się nie mylił. Metafory, polityka i politologia raz jeszcze*, «Społeczeństwo i Polityka» 2020, nr 4.
- Kratochwil F.V., *How Do Norms Matter?*, [w:] M. Byers (red.), *The Role of Law in International Politics: Essays in International Relations and International Law*, Oxford 2000.
- Ku Ch., *International Law, International Relations, and Global Governance*, London–New York 2012.
- Kukułka J., *Formy i treści zjawisk ideologicznych w stosunkach międzynarodowych*, [w:] A. Bodnar, W.J. Szczepański (red.), *Stosunki międzynarodowe. Problemy badań i teorii*, Warszawa 1983.
- Kukułka J., *Procesy internacjonalizacji i współzależności w stosunkach międzynarodowych*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniak (red.), *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2004.
- Kuźniak B., Ingelevič-Citak M., *Aksjologia Organizacji Narodów Zjednoczonych a wyzwania współczesności – mocny punkt odniesienia czy potrzeba przewartościowania? Perspektywa polska*, [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, J. Menkes, J. Nowakowska-Małusecka, A. Przyborowska-Klimczak, W.S. Staszewski (red.), *System Narodów Zjednoczonych z polskiej perspektywy*, Warszawa 2017.
- Kuźniak B., Ingelevič-Citak M., *lus cogens, soft law – dwa bieguny prawa międzynarodowego publicznego*, Kraków 2017.
- Kuźniak B., Obacz P., *Wartości Unii Europejskiej adresowane pro foro interno*, [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, J. Menkes, J. Nowakowska-Małusecka, W.S. Staszewski (red.), *W jakiej Unii Europejskiej Polska – jaka Polska w Unii Europejskiej. Instytucjonalizacja współpracy międzynarodowej*, Warszawa 2019.
- Kuźniak R., *Globalizacja, polityka i porządek międzynarodowy*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniak, J. Symonides (red.), *Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2004.



- Kuźniar R., *Porządek międzynarodowy in transition*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2004.
- Kuźniar R., *Porządek międzynarodowy. Perspektywa ontologiczna*, Warszawa 2019.
- Kuźniar R. (red.), *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, Warszawa 2005.
- Kuźniar R., *Porządek międzynarodowy w perspektywie ontologicznej*, [w:] S. Sulowski (red.), *Nauki o polityce 2.0. Kontrowersje i konfrontacje*, Warszawa 2018.
- Kuźniar R., *Stosunki międzynarodowe – istota, uwarunkowania, badanie*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2004.
- Kuźniar R., *System Narodów Zjednoczonych*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2004.
- Lindstrom G., Tardy T. (red.), *The EU and NATO. The Essential Partners*, Paris 2019.
- Lynch C., *Interpreting International Relations*, London–New York 2014.
- Łoś-Nowak T., *Instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych*, [w:] T. Łoś-Nowak, A. Florczak (red.), *Encyklopedia Politologii*, t. V: *Stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2010.
- Łoś-Nowak T., *ONZ w XXI wieku: w poszukiwaniu nowego paradygmatu*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Prawo, instytucje i polityka w procesie globalizacji*, Warszawa 2003.
- Łoś-Nowak T. (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wrocław 1997.
- Łukomski P., *Metafora pojęciowa jako forma eksperymentu myślowego*, «*Studia Politologiczne*» 2017, vol. 46.
- Łukomski P., *Metaforyczna struktura pojęcia działania politycznego*, [w:] B. Kaczmarek (red.), *Metafory polityki*, t. 4, Warszawa 2013.
- Maull H.W., *Containing Entropy, Rebuilding the State: Challenges to International Order in the Age of Globalization*, [w:] A. Pfaller, M. Lerch (red.), *Challenges of Globalization: New Trends in International Politics and Society*, New York 2005.
- Michałowska G., *Czy prawo międzynarodowe ma znaczenie*, [w:] M.F. Gawrycki, E. Haliżak, R. Kuźniar, G. Michałowska, D. Popławski, J. Zajączkowski, R. Zięba (red.), *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2016.
- Navasardyan L., *The Second Law of Thermodynamics and Democracy*, «*LinkedIn*», 3.05.2018, <https://www.linkedin.com/pulse/second-law-thermodynamics-democracy-dr-lusine-navasardyan> (6.01.2023).
- Olsen J.A. (red.), *Future NATO: Adapting to New Realities*, New York 2020.
- Oprisko R.L., *Entropy Versus Thought Traditions: IR Theory Isn't Dead Yet*, *E-International Relations*, <https://www.e-ir.info/2014/06/16/entropy-versus-thought-traditions-ir-theory-isnt-dead-yet/> (6.01.2023).
- Orbik Z., *Problematyka aksjologiczna w Karcie Narodów Zjednoczonych*, «*Krakowskie Studia Międzynarodowe*» 2005, nr 3.
- Piłat R., *Entropia w małej demokracji*, «*Res Publica Nowa*» 1994, nr 4, [w:] H. Domański, A. Ostrowska (red.), *Publicystyczny komentarz socjologów: analizy, polemiki, wywiady*, Warszawa 2006, [https://rcin.org.pl/Content/212215/WA004\\_179977\\_U85965\\_Pilat-R-Entropia-w-malej.pdf](https://rcin.org.pl/Content/212215/WA004_179977_U85965_Pilat-R-Entropia-w-malej.pdf) (6.01.2023).
- Popiuk-Rysińska I., *Instytucje międzynarodowe*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2004.
- Rifkin J., Howard T., *Entropia. Nowy światopogląd*, Katowice 2008.
- Schweller R.L., *Entropy and the trajectory of world politics: why polarity had become less meaningful?*, «*Cambridge Journal of International Affairs*» 2010, vol. 23 (1).
- Schweller R.L., *The Age of Entropy. Why the New World Order Won't Be Orderly*, «*Foreign Affairs*» (16.06.2014), <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2014-06-16/age-entropy> (6.01.2023).
- Sluga G., *Internationalism in the Age of Nationalism*, Philadelphia 2013.

- Sozański J., *Ogólne zasady prawa a wartości Unii Europejskiej (po traktacie lizbońskim) – studium prawnoporównawcze*, Toruń 2012.
- Stadtmüller E., Fijałkowski Ł. (red.), *Normy, wartości i instytucje we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2015.
- Sur S., *Stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2012.
- Symonides J. (red.), *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, Warszawa 2012.
- Szpak A., *Prawo międzynarodowe, moralność międzynarodowa, normy polityczne i prakseologia międzynarodowa – wzajemne relacje*, «Athenaeum» 2010, vol. 26.
- Talamantes D., *Political Entropy. Is Democracy Lost?*, «Economy & Politics», 3.08.2016, <https://www.meer.com/en/20876-political-entropy> (6.01.2023).
- Tardy T. (red.), *The Nations of NATO: Shaping the Alliance's Relevance and Cohesion*, Oxford 2022.
- Troitiño D.R., Kerikmäe T., de la Guardia R.M., Pérez Sánchez G.A. (red.), *The EU in the 21<sup>st</sup> Century. Challenges and Opportunities for the European Integration Process*, Cham 2020.
- Waltz K.N., *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2010.
- Waltz K.N., *The Emerging Structure of International Politics*, «International Security» 1993, vol. 18, nr 2.
- Wasilewski T., *Stosunek wzajemny. Porządek międzynarodowy, prawo międzynarodowe, europejskie prawo wspólnotowe, prawo krajowe*, Toruń 2009.
- Watts A., *The Importance of International Law*, [w:] M. Byers (red.), *The Role of Law in International Politics: Essays in International Relations and International Law*, Oxford 2000.
- Weber M., Hyde-Price A. (red.), *Theorising NATO. New Perspectives on Atlantic Alliance*, New York 2016.
- Wiener A., Börzel T.A., Risse T., *European Integration Theory*, Oxford 2018.
- Włodarczyk J., *Nierówności społeczne w ujęciu termodynamicznym*, «Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy» 2009, nr 14.
- Wojciuk A., *Innowacje teoretyczne w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] M.F. Gawrycki, E. Haliżak, R. Kuźniar, G. Michałowska, D. Popławski, J. Zajączkowski, R. Zięba (red.), *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2016.
- Yasuaki O., *International Law in and with International Politics: The Functions of International Law in International Society*, «European Journal of International Law» 2003, vol. 14, nr 1.
- Young O.R., *Grand Challenges to Planetary Governance. Global Order in Turbulent Times*, Cheltenham 2021.
- Żurkowska K., *Rola organizacji międzynarodowych w transformacji krajów pokomunistycznych*, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Prawo, instytucje i polityka w procesie globalizacji*, Warszawa 2003.